

Ці ж тенденції головним чином впливали на процес підготовки наукових кадрів. Непрестижність науки в суспільстві, нерентабельність наукового процесу впливало на вибір молоддю майбутнього професійного шляху. Адже робота у бізнесі була набагато вигідніша, і не займала стільки сил, терпіння і часу, ніж заняття науковою діяльністю.

Труднощі із фінансуванням наукового процесу були причиною зниження заробітної плати, або зовсім її відсутності, недостатньої та морально-застарілої матеріально-технічної бази, зниження кількості і якості продуктивності науки, її зв'язків з виробництвом, катастрофічного зростання рівня еміграції наших учених за кордон.

Усі ці негаразди приводили до невдоволення науковцями своєю роботою і, врешті-решт, до пошуку сприятливих умов не тільки для праці, але й, буквально, для виживання.

Отже, вітчизняна наукова сфера, де був зосереджений найпотужніший інтелектуальний потенціал, у

1990-х рр. залишалася незатребуваною з боку економіки, що негативно впливало не лише на науку, науковців та їхню здатність працювати задля задоволення потреб економіки, а й на розвиток країни в цілому.

1. Економічний вимір розвитку науки в Україні. – К., 1997. 2. Заяць Т.А., Кучинська О.О. Проблеми кадрів науково-технічної сфери України та кадрового проектування в інноваційних структурах // Проблеми науки. – 1998. – № 8. 3. Звітні матеріали про діяльність Міністерства України у справах науки і технологій та Державного комітету з питань науки та інтелектуальної власності за 2000 рік. – К., 2001. 4. Козаков Е.А., Пресняков В.Ф. Научные кадры и их подготовка. – Днепропетровск, 1991. 5. Наука України. Стат. зб. / О.І. Ізотенко, Є.М. Жуйкова, О.М. Кузнецова та ін. – К., 1997. 6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні / О.М. Кузнецова та ін. / Відп. Н.Г. Луценко – К., 2001. 7. Степанкевич К.С., Курочкина О.І. Основні характеристики наукового потенціалу України у 1998 р. // Проблеми науки. – 1999. – № 8. 8. Таралов І.Е. Интеллектуальный труд, наука и образование. Кризис в Украине. – Х., 1994. 9. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001) / Н.П. Барановська, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін. / Під ред. В.М. Литвина. – К., 2001.

Надійшла до редколегії 01.02.05

Д. Розовик, д-р іст. наук

"ПРОСВІТИ" ЧЕРНІГІВЩИНИ У НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ БУДІВНИЦТВІ В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1920)

Висвітлено вклад просвітніх організацій Чернігівщини у національно-культурне будівництво у роки Української революції (1917–1920).

The article is studied the contribution of the Prosvita's organizations of Chernihiv' region in the national-cultural building during the Ukrainian revolution (1917–1920).

Органічною частиною боротьби українського народу за відродження і розбудову власної держави у визвольній революції 1917–1920 рр. було національно-культурне відродження. Значний вклад у національно-культурне будівництво в цю героїчну епоху вносили громадські культурно-освітні організації "Просвіти". Їх діяльність у сфері культурних перетворень досліджено у працях О. Коновця [3, с. 73–100], А. Середняка [6, с. 42–53], Л. Євселевського, С. Фарини [1, с. 84–112], С. Масюк [4, с. 13–21], С. Зворського [2, с. 23–24], Д. Розовика [5, с. 212–230]. Однак у зазначених публікаціях висвітлюється переважно робота просвітніх товариств міст, тому актуальним для історичної науки залишається питання дослідження культурно-освітньої роботи "Просвіт" невеликих міст і сіл, особливо на регіональному, а у даному випадку губернському рівні, з урахуванням економічних і географічних особливостей краю.

Аналізуючи стан економічного розвитку Чернігівщини у досліджуваній період, слід зазначити, що губернія була переважно сільськогосподарською, а у географічному розташуванні – межувала з Білорусією і РСФРР, була густо заселена білорусами, росіянами, євреями та представниками інших етноменшин. Отже, вивчення форм і методів проведення просвітніми організаціями та осередками Чернігівщини національно-культурної роботи в масах, урахуовуючи економічні, географічні та етнічні особливості губернії, є метою даного дослідження.

Лютнева революція (1917) у Російській імперії відкрила перспективу проведення певних демократичних реформ у суспільстві, а поневолені народом подала надію на право відродження або побудову власних національних держав. Така перспектива постала і перед українським народом. Рух за відродження української держави розгорнувся з новою силою навесні 1917 р. Його складовою частиною стали і національно-культурні перетворення.

Активну участь у культуротворчому процесі брали добровільні громадсько-культурні товариства "Просвіти". Навесні 1917 р. рух з їх створення охопив усю Україну й упродовж року цих організацій утворилося понад

одну тисячу. Не залишилася осторонь процесу масового утворення "Просвіт" і Чернігівщина. До початку 1918 р. на їх теренах заснувалося майже 100 товариств, а до середини 1919 р. – 340, окремі з яких мали філії [7]. Як і всі просвітні організації України, "Просвіти" Чернігівщини мали у своїх стурктурах освітні, бібліотечні, мистецькі, видавничі, пропагандистські, лекторські, роботи з національними меншинами та інші комісії або секції. Ці підрозділи займалися організацією і веденням тієї чи іншої ділянки культурно-освітньої та ідейно-пропагандистської роботи.

Одним із головних завдань у діяльності "Просвіт" Чернігівщини, як і всіх "Просвіт" України в період революції, було вирішення проблеми розвитку різних напрямів освіти, її матеріальне, кадрове забезпечення та проведення українізації. Особливо гостро для губернії ця проблема виникла тому, що Чернігівщина, як уже зазначалося, була аграрним регіоном з низьким рівнем розвитку промисловості та інших інфраструктур, пов'язаних із фабрично-заводським виробництвом і реалізацією (тобто торгівлею) продукції. Так, на 1917 р. в губернії мешкало 2,05 млн осіб, з яких 91,5 % проживало у сільській місцевості. Серед цієї маси населення дітей дошкільного віку (4–8 років) нараховувалося 266 тис., шкільного (8–16 років) – 328 тис. осіб. Однак з цих дітей на 1917 р. мало змогу навчатися лише близько 60 %. Не менш складне становище з освітою склалося серед дорослого населення. На Чернігівщині діяло 714 підприємств. На них працювало 32 тис. робітників. Номінально ці працівники вважалися письменними. До числа грамотного населення відносилися громадяни, які працювали у сфері торгівлі, культурних закладах, адміністраціях тощо, тому рівень грамотності серед міського населення сягав 70–80, а серед сільського – лише 15–20 % [8].

Отже, низький загальний рівень неписьменності в губернії, який в окремих повітах становив навіть більше 80 %, висунув на первинні позиції в діяльності "Просвіт" проблему розвитку шкільної освіти для ді-

тей і дорослих та проведення українізації всієї зрушифкованої освітньої сфери.

З усіх діючих у губернії "Просвіт" найплідніше працювало товариство Чернігова. Та це й закономірно, тому що у губернському центрі знаходився досить великий, як на той час, людський культурно-освітній потенціал і діяла розгалужена мережа закладів культури. "Просвіта" міста, після царських заборон про припинення діяльності цих організацій у міжреволюційний період, відновила свою роботу у березні 1917 р. У товариство вступило 600 осіб, більшість з яких були відомими діячами науки і культури губернії та України. До керівного ядра Ради "Просвіти" входили І. Шраг, І. Ковалевська, В. Коцюбинська, І. Руднев [9]. З "Просвітою" тісно співпрацювали архівіст й етнограф В. Модзалевський, історики – В. Базилевич, Є. Карнаухов, художники – Б. Бутник, П. Діденко, Л. Миткевич, літератори – М. Могиланський, І. Коновал, культурознавці – Г. Стаднюк, П. Дорошенко, О. Карпінський, В. Еланський та інші відомі діячі науки і культури. "Просвіта" мала вісім районних осередків-філій у місті.

Навесні-влітку 1917 р. "Просвіта" зосередила свою діяльність, насамперед, на відкритті нових шкіл для дітей міста і повіту та запровадження у діючих і ново-відкритих школах україномовного викладання. За участю товариства впродовж року у Чернігові було відкрито чотири початкові українські школи. Для підготовки або перепідготовки учителів-україністів школам у місті були засновані курси українознавства. Вони функціонували як постійнодіючі і на них водночас проходили перепідготовку 200 освітян для шкіл міста і губернії. "Просвіта" допомогла облаштувати у місті мережу українських упорядкованих дитсадків. У 1917 р. таких дошкільних закладів було засновано два, а у наступні півтора року – вісім та декілька десятків кімнат дитини на підприємствах міста. У доповнення до цього відкрилося три російські і два єврейські дитсадки [10].

Товариство брало участь у роботі з безпритульними дітьми. Його члени надавали організаційну і матеріальну підтримку створенню нових дитбудинків, шкіл-інтернатів. За 1917 – першу половину 1919 р. у місті відкрилося більше десяти таких закладів. До них збиралися безпритульні діти міста і губернії. У дитбудинках, школах-інтернатах створювалися умови для належного проживання та навчання дітей.

У полі зору міської організації "Просвіта" знаходився розвиток професійної освіти та проведення її українізації. Фінансова комісія товариства виділила кошти на посилення матеріально-технічної бази учительської семінарії, проведення її українізації, допомогла організувати у старших класах декількох шкіл класи професійної підготовки молоді, відкрила вечірні курси підвищення професійної майстерності працюючому населенню, надавала організаційну і грошову допомогу заснуванню професійних навчальних закладів у губернії [11].

Значну роботу "Просвіта" Чернігова проводила у сфері ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Керуючись рішенням Всеукраїнського з'їзду товариств "Просвіта" (червень 1917) та постановою Генерального Секретаріату освіти (листопад 1917) про розгортання широкої роботи з ліквідації неписьменності, товариство за власні кошти відкрило в місті дві вечірні початкові школи, у яких водночас навчалось 200 осіб, та вісім курсів з ліквідації неписьменності. У доповнення до цього було засновано Чернігівський народний університет з необхідною матеріальною базою для навчання. В університеті, поряд із вивченням письмими громадянами таких дисциплін як історія України, економіка, українська мова і література тощо, діяли ще й курси з ліквідації неписьменності. При університеті працювала бібліотека. У ній знаходилося близько 2 тис.

примірників навчальної, художньої літератури, діяв відділ періодики. В університеті навчалось 200 слухачів, а курси з ліквідації неписьменності відвідувало 100 осіб [12]. У співпраці з іншими організаціями, "Просвіта" допомогла також заснувати в місті вечірні школи та курси лікнепу для російського та єврейського населення.

Національно-культурне будівництво об'єктивно вимагало створення українського друкарства. Вирішуючи це питання, "Просвіта" за 1917–1918 рр. за власні кошти випустила 10 найменувань україномовної навчальної і художньої літератури, кожне з яких вийшло у світ тиражем по декілька тисяч примірників. Видавалися також брошури з творами Т. Шевченка, М. Грушевського, які безкоштовно роздавалися населенню. Публікувалися листівки, плакати з різними закликами, у т. ч. й з відозвами брати населенню активну участь у культурній роботі. Підтримувала "Просвіта" видавництво українських газет як, наприклад, "Народне слово", "Чернігівський край", які друкувалися у Чернігові [13].

Однією з ознак рівня розвитку культури є стан розвитку бібліотечної сфери. На 1917 р. у Чернігові діяла губернська бібліотека, декілька районних та мережа бібліотечних осередків при навчальних закладах, окремих підприємствах. Однак україномовної літератури, навіть у районних бібліотеках міста, було дуже мало, а у бібліотечних осередках українські книжки були відсутні зовсім. Ураховуючи таке становище, бібліотечна секція "Просвіти" заснувала власну бібліотеку із читальним залом. До її фондів було зібрано декілька тисяч, переважно українських книжок, і створено відділ періодики та дитячої літератури. За клопотанням членів "Просвіти" бібліотечні осередки або кімнати читача були відкриті при всіх вечірніх школах, курсах ліквідації неписьменності, народному університеті, на підприємствах, де вони були відсутні [14].

"Просвіта" взяла участь у створенні міської публічної бібліотеки. У її структурі діяло 17 відділів: художньої, історичної, дитячої, мистецтвознавчої, літератур національних меншин та інші відділи. Просвітяни зібрали до бібліотеки 18 тис. томів різної літератури, частина з яких була україномовна [15]. Товариство допомагало поповнювати книжкові фонди всім дев'яти районним бібліотекам міста та налагоджувати ними культурно-освітню роботу серед населення. Зокрема, при бібліотеках організовувалися вечори читання художньої літератури для малограмотних або неписьменних громадян. Це залучило їх до активнішої участі в освітній роботі і ліквідації власної неписьменності.

Особливу увагу "Просвіта" Чернігова надавала розвитку українського театрального, музичного мистецтва, художній самодіяльності, вбачаючи в ньому багате джерело відродження не тільки національної культури, а й духовності українського народу. "Просвіта" активно підтримала ідею відкриття в місті музичної школи, надала організаційну і матеріальну допомогу з практичної реалізації рішення Генерального Секретаріату освіти щодо введення у школах уроків музики й української пісні. За участю товариства впродовж 1917 – початку 1919 р. в місті було засновано вісім аматорських театральних драматичних груп, 15 музично-хорових колективів, Народний хор. Однак найвагомішим досягненням "Просвіти" у сфері розвитку українського театрально-музичного мистецтва стало те, що за її безпосередньої участі та підтримки місцевих органів влади, окремих громадських організацій у Чернігові заснувалося два українські професійні театри та сім у губернії. Для роботи у них були запрошені актори, музиканти, солісти, режисери, декоратори з Києва і Москви. Серед них М. Войтенко, Є. Богословський, М. Бену, П. Александров, В. Мейерхольд та інші відомі майстри сцени. У новостворених театрах сценізувалися перева-

жно вистави І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького та п'єси зарубіжних драматургів [16].

Театральна секція "Просвіти" надавала підтримку організації в місті і губернії рідкісних у той час кінотеатрів-ілюзій та створенню умов для їх відвідування дорослим населенням і дітьми. За 1918 – першу половину 1919 р. на Чернігівщині було засновано 37 таких кінотеатрів, три із них у губерньському центрі, причому один – дитячий. У кінотеатрах демонструвалися різноматематичні кінострічки: художні, документальні, у т. ч. і з українською тематикою. Практикувався показ кінофільмів у школах з навчальною тематикою, що, зрозуміло, позитивно впливало на розширення світогляду учнів і піднімало їх інтелектуальний рівень [17].

"Просвіта" Чернігова піклувалася про розвиток образотворчого мистецтва. Уже влітку 1917 р. секція охорони пам'яток історії та мистецтва створила в місті студію. Цей навчальний заклад готував художників, майстрів народного образотворчого мистецтва, гончарів, ювелірів, вишивальниць тощо. Було також взято під опіку товариства навчальні заклади цього типу у всій губернії, організація виставок живопису та народного мистецтва у містах Чернігівщини [18].

Значну організаційну і практичну роботу "Просвіта" Чернігова провела у сфері розвитку музейної справи в місті і губернії та налагодження охорони історико-культурних пам'яток, на які було багате як місто, так і весь край у цілому. У цій справі товариство тісно співпрацювало з Комісаріатом з охорони історико-культурних пам'яток Чернігова і губернії. Це була державна структура й очолював її відомий мистецтвознавець В. Модзалевський.

Навесні 1917 р. секція охорони пам'яток історії та мистецтва "Просвіти" спільно з Комісаріатом звернулася до населення міста і губернії з проханням не нищити пам'яток культури, а охороняти їх, збирати і передавати на збереження до сховищ або в музеї. Це звернення дало свої результати і до пам'яток охоронної роботи були залучені всі просвітні організації Чернігова і губернії, педагогічні колективи шкіл, гімназій, працівники музеїв, бібліотек, наукові товариства, профспілкові, кооперативні та інші організації. Їх об'єднаними зусиллями було зібрано багато історико-культурних пам'яток та предметів образотворчого мистецтва, на основі яких улітку 1917 р. у приміщенні дворянського пансіону було відкрито виставку пам'яток української старовини. Крім зібраних або закуплених на ринках губернії предметів, на огляд на виставку було відібрано частину експозиції з Чернігівського музею ім. В. Тарнавського, предметів з приватних колекцій В. Модзалевського, П. Дорошенка, архівних сховищ Чернігова [19]. У доповнення до цього під охорону були поставлені зібрання старовинних книжок, рукописів, предмети живопису, зброї тощо у маєтках графа О. Милорадовича, поміщика Ф. Уманця. У цих садибах знаходилося також багато історичних документів, грамот козацько-гетьманської держави, портрети Д. Апостола, І. Мазепи, Б. Хмельницького, В. Кочубея, К. Розумовського та інші пам'ятки, які збиралися і відправлялися до музеїв. "Просвіта" і Комісаріат видали багато грамот і на охорону приватних колекцій, у яких знаходилися цінні історико-культурні пам'ятки [20].

Секція охорони пам'яток історії та мистецтва взяла участь у налагодженні охорони архівних документів у маєтках Ханенків, Дорошенків, Нарбутів, Гамаліїв, Марковичів, які піддавалися нищенню під час селянських повстань. Її члени надавали допомогу упорядкуванню фондів двох великих архівів Чернігова. У них зберігалися цінні документи із часів козацько-гетьманської держави. До цих архівів на збереження надсилалися документи, врятовані від нищення з поміщицьких садиб. Було також упорядковано та поставлено під охорону

бібліотеку чернігівської духовної семінарії із цінними фондами старовинних книжок [21].

Приплив великої кількості предметів мистецтва та старовини з губернії у Чернігів, поставив об'єктивно питання перед місцевими органами влади і "Просвітою" налагодження їх належного зберігання та організації ознайомлення з ними населення. Частину з цих експонатів, після певної реставрації і ремонту, було передано в музеї губернії, а окремі – у сховища. Однак це не вирішувало проблеми, оскільки маса цінних предметів старовини залишалася недоступною для огляду. Тоді з ініціативи В. Модзалевського, улітку 1918 р. всі розрізнені музеї Чернігова, виставки мистецтв, у т. ч. і найцінніші експозиції музею В. Тарнавського, були зведені у єдиний новостворений Український музей історії та старовини [22].

"Просвіта" брала участь у налагодженні охорони нерухомих пам'яток історії та культури – це архітектурні споруди (житлові, адміністративні будівлі, церкви), скульптури, паркові зони, заповідники природи. Ці культурні надбання бралися на облік, а над окремими спорудами розпочиналися навіть реставраційні або відновлювальні роботи. Зокрема, під охорону і реставрацію було поставлено палац Розумовських у Батурині, будинок колеї П. Галагана у Козельці та інші споруди [23].

Улітку 1918 р. міська рада Чернігова ухвалила рішення про збір коштів на побудову пам'ятника М. Коцюбинському і доручила "Просвіті" провести цю роботу. Товариство взяло також участь у налагодженні охорони будинку, де проживав Л. Глібов, а члени секції з охорони пам'яток історії та мистецтва А. Верзілов та І. Рашевський увійшли в комітет зі спорудження в Чернігові монумента поетові-байкарю [24].

Просвітні організації міста вели активну участь у проведеному українізації державно-адміністративної системи, громадського життя міста і губернії. З цією метою у Чернігові, з ініціативи "Просвіти", були створені постійнодіючі курси українознавства. На них навчалися керівники місцевих органів влади, культурно-освітніх закладів, громадських організацій, органів правопорядку, командирів військових частин. Лише у 1918 р. на курсах пройшли підготовку 300 осіб з Чернігова й окремих повітових центрів губернії [25]. Активно виступала "Просвіта" у захист української мови як державної, коли восени 1918 р. в Україні розгорнулася дискусія і боротьба за впровадження двох державних мов – української та російської.

Необхідно зазначити, що складовою частиною культурно-освітньої діяльності "Просвіти" Чернігова було проведення ідейної та національно-патріотичної роботи серед населення міста. Це відбувалося при допомозі читання публічних лекцій з патріотичною тематикою, організації різних маніфестацій, концертів, присвячених проголошенню Універсалів Центральною Радою та різним знаменним датам державного значення, видання і поширення серед населення творів Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Грушевського, С. Петлюри, С. Єфремова та проведення у такому руслі інших заходів.

Підводячи підсумок культурно-освітньої діяльності "Просвіти" Чернігова за чотири роки, необхідно зазначити, що робота цього товариства сприяла розгортанню національно-культурних перетворень у місті і губернії, на значно вищий рівень підняла культурно-освітній рівень населення Чернігова, скоротила майже на 90 % неписьменність серед працюючих жителів міста.

За прикладом "Просвіти" Чернігова, досить активну культурно-освітню роботу серед населення проводило багато інших просвітніх організацій у губернії.

Велика "Просвіта" діяла у Ніжині. До її складу входили працівники закладів культури міста, викладачі, студенти педагогічного інституту, громадські діячі. Очолював товариство М. Данилевський. Головну увагу у своїй роботі "Просвіта" Ніжина звертала на розвиток шкільної і

позашкільної освіти у місті і повіті та проведення її українізації. Вирішуючи це питання, товариство допомогло організувати в місті початкову школу для дітей, вечірню – дорослим і два осередки лікнепу. Вона надавала практичну допомогу утворенню шкіл для дітей і курсів лікнепу сільським "Просвітам" повіту. Для роботи у цих навчальних закладах готувалися вчителі на курсах ліквідаторів неписьменності, створених при Ніжинському педінституті. Щодо інших напрямів культурної роботи, то "Просвітою" міста було відкрито клуб, засновано бібліотеку, хор, аматорський драматичний театр. Члени "Просвіти" проводили роботу з безпритульними дітьми, реєстрували їх і направляли до дитбудинків.

Особливу увагу "Просвіта" Ніжина надавала підтримці української періодиці. Товариство здійснило підписку на декілька примірників таких газет як "Нова Рада", "Відродження", "Наша справа", "Вільне життя", "Наше село", журналу "Волошка" та інші газети і журнали. Підшивки цих видань для вільного читання були сформовані у всіх бібліотечних осередках міста, інституті, вечірній школі [26].

"Просвіта", за участю місцевих органів влади, Ніжинського історико-філологічного товариства організувала у Ніжині історико-етнографічний музей. До його фондів були зібрані предмети мистецтва, народні вироби, історико-культурні пам'ятки. Члени "Просвіти" допомогли збирати цінні історичні і предмети культури (зброю, живопис, ювелірні вироби, грамоти козацько-гетьманської держави тощо) до Українського музею історії та старовини Чернігова.

Значну культурно-освітню роботу проводили "Просвіти" в інших районах губернії. Однак у північно-східних повітах Чернігівщини вона мала свої особливості, оскільки ці райони були густо заселені білорусами, росіянами, євреями і місцеві "Просвіти", проводячи національно-культурну роботу, враховували у своїй діяльності інтереси етнотеншин.

Так, "Просвіти" Городненського, Новгород-Сіверського, Глухівського повітів, відкриваючи нові школи для дітей і дорослих, піклувалися про забезпечення діючих і новоутворених шкіл україномовною літературою та освітянами-українцями. Поряд із цим, у названих повітах, відкривалися національні школи або класи у діючих школах для дітей білорусів, росіян, євреїв, поляків і для роботи у них готувалися вчителі, друкувалися рідномовна навчальна та художня література [21]. "Просвіти" засновували бібліотеки, хати-читальні, клуби, аматорські драматичні театри, групи художньої самодіяльності, налагоджували охорону пам'яток культури, допомагали проводити українізацію місцевих органів влади, займалися безпритульними дітьми та реалізовували інші культурно-освітні заходи. Наприклад, у Новгород-Сіверському повіті, за участю "Просвіт", місцевих органів влади, громадських організацій упродовж 1917 – першої половини 1919 р. було відкрито 19 вечірніх шкіл для дорослих і майже в усіх великих селах курси лікнепу, 110 бібліотек і хат-читалень, 70 груп художньої самодіяльності та багато інших осередків культури [28].

"Просвіти" північно-східних повітів піклувалися про розвиток культурно-духовної сфери національних меншин. При їх допомозі у місцях згуртованого проживання етнотеншин дорослому населенню відкривалися вечірні школи, курси лікнепу, бібліотеки, клуби, групи художньої самодіяльності, друкувалися книги або періодичні видання на мовах національних меншин. Кадри для культурної й освітньої роботи готувалися у Ніжинському педінституті, педагогічних училищах і курсах працівників закладів культури у Городні та Глухові [29].

Отже, узагальнюючи культурно-освітню діяльність "Просвіт" Чернігівщини у 1917 – першій половині

1919 р., слід зазначити, що ця робота була досить плідною. За участі "Просвіт" відкривалися школи для дітей і дорослого населення, проводилася українізація освіти, підготовка нових педагогічних кадрів. Новостворена система освіти, порівняно зі старою дореволюційною і зрусифікованою школою, стала доступною для навчання дітям усіх верств населення, значно вище піднімала їх загальноосвітній та інтелектуальний рівень. Діючі і новоутворені школи, залежно від повіту, дали можливість збільшити чисельність учнів, які відвідували школу, із 60 до 80–85 %. Щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення, то цією роботою займалося 360 "Просвіт". При них діяли 150 вечірні школи, мережа курсів лікнепу, 460 хат-читалень. Ці освітні осередки охоплювали навчанням близько 40 % неписьменного, переважно сільського населення. Для підвищення загального культурного рівня громадян працювали сотні інших культурних закладів губернії [30].

Однак просвітний рух у губернії не всюди і не на всіх етапах революції отримував загальну підтримку, схвалення і не завжди мав виключно позитивні результати своєї діяльності. Роботі "Просвіт" чинили опір різні антиукраїнські та шовіністично налаштовані сили, політичні партії та рухи. Наприклад, староста Конотопського повіту влітку 1918 р. заборонив діяльність товариства у місті та повіті, при цьому висунув їм обвинувачення у тому, що "Просвіти" своєю роботою нібито розколюють суспільство і підривають державний устрій. Закривалися "Просвіти" або переслідувалися їх керівники у Глухівському, Кропивецькому, Сосницькому, Городненському повітах [31].

Проте, якщо обмеження діяльності "Просвіт" у 1917 – першій половині 1919 рр. антиукраїнські сили здійснювали локально, то під час окупації Чернігівщини Добровольчою армією військова адміністрація А. Денікіна перейшла на "Просвіти" у тотальний наступ. Згідно з її наказом за № 22 (серпень 1919) "Про обмеження вивчення української мови у системі освіти Катеринославської, Харківської, Курської і Полтавської губернії" згоралося україномовне викладання у системі освіти, припинялося його фінансування, а відповідно обмежувалася діяльність українських культурних організацій і, насамперед, "Просвіт". Багатьох керівників "Просвіт", які протестували проти такого рішення, добровольці заарештовували, а то і просто розстрілювали. Однак, незважаючи на репресії, просвітяни йшли в підпілля і продовжували проводити серед населення як культурну роботу, так і політичну боротьбу проти денікінців [32].

Після вигнання добровольців з Чернігівщини (листопад 1919) відновлювалася робота закритих "Просвіт" та розпочався процес створення нових у тих населених пунктах, де вони були відсутні. Наслідком цього руху стало те, що до початку 1921 р. в губернії діяло вже 330 "Просвіт", частина з яких мала філії. За їх участі та допомоги місцевих органів влади, громадських організацій, політичних партій, молодіжних організацій упродовж першої половини 1920 р. у губернії відновили свою роботу 1570 шкіл, 60 дитсадків, 60 шкіл-інтернатів та дитбудинків, 24 профтехучилища. Розпочала функціонувати закрита денікінцями мережа позашкільних освітніх закладів, різноманітні культурні осередки та установи: друкарні, бібліотеки, клуби, театри, музеї, гуртки художньої самодіяльності тощо, загальною чисельністю близько 3 тис. одиниць [33]. Уся ця культурно-освітня сфера активно включилася у дальші національно-культурні перетворення в Чернігівщині.

1. Євселевський Л., Фарина С. Просвіти у Наддніпрянській Україні. Історичний нарис. – К., 1993. 2. Зворський С. Видавнича діяльність київської "Просвіти" у 1917-1919 роках // Вісник книжкової палати. – 1999. – № 6. 3. Коновець О.Ф. Просвітний рух в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К., 1992. 4. Масюк С. Діяльність товариств "Просвіта"

в Україні (1917–1920 рр.) : Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. 5. *Розовик Д. Ф.* Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). – К., 2002. 6. *Середняк А.* Товариство "Просвіта" в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу та їх поразки / Нариси історії "Просвіти". – Львів; Краків; Париж, 1993. 7. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 708, арк. 9. 8. ЦДАВОВУ України. – Ф. 166, оп. 2, спр. 274, арк. 2. 9. Чернігівська земська газета. – 1917. – 28 берез. 10. ЦДАВОВУ України. – Ф. 166, оп. 1, спр. 968, арк. 127 та ін. 11. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 36, арк. 13. 12. Черниговская земля. – 1918. – 15 сент. 13. Нова Рада. – 1917. – 8 груд. та ін. 14. ЦДАВОВУ України. – Ф. 2201, оп. 2, спр. 389, арк. 18. 15. Известия (Чернигов). – 1919. – 6 июня. 16. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 114, арк. 196 та ін. 17. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 356, арк. 5. 18. Известия (Чернигов).

– 1919. – 23 фев. 19. Наше минуле. – 1918. – № 2. – С. 211. 20. Інститут рукопису НБУ імені В.І. Вернадського. – Ф. 12, спр. 969, арк. 979. 21. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 55, арк. 11 та ін. 22. ЦДАВОВУ України. – Ф. 2457, оп. 1, спр. 34, арк. 43 та ін. 23. Там само. – Ф. 2581, оп. 1, спр. 21, арк. 19. 24. Наше минуле. – 1918. – № 3. 25. ЦДАВОВУ України. – Ф. 2201, оп. 1, спр. 389, арк. 18. 26. Там само. – Ф. 2201, оп. 2, спр. 380, арк. 20–21, 27. 27. Там само. – Ф. 166, оп. 1, спр. 464, арк. 76. 28. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 708, арк. 4. 29. ЦДАВОВУ України. – Ф. 166, оп. 1, спр. 968, арк. 19, 79. 30. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 708, арк. 9. 31. ЦДАВОВУ України. – Ф. 2201, оп. 2, спр. 367, арк. 147, 162. 32. Боротьба. – 1920. – 6 січ. та ін. 33. ДАЧО. – Ф. Р. 593, оп. 1, спр. 708, арк. 9 та ін.

Надійшла до редколегії 03.02.05

Б. Цимбал, асп.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ (ОДУМ) В ЕКЗИЛІ (50–60-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Міститься інформація про Організацію демократичної української молоді (ОДУМ), яку було створено українськими емігрантами 1950 р. в Нью-Йорку. Осередки організації поширилися до Канади, Великобританії, Німеччини, Бельгії та Австралії. Встановлено, що ОДУМ була осередком українців в еміграції, який сприяв поширенню демократичних ідей серед української молоді.

The article is dedicated to Organization of Ukrainian Democratic Youth (ODUM), founded by Ukrainian emigrants in 1950 in New-York. The departments of Organization applied to Canada, Great Britain, Germany, Belgium and Australia. The article demonstrates that ODUM was the center of Ukrainian emigrants, assisted to popularization of democratic ideas among the Ukrainian Youth.

Після закінчення другої світової війни, у Західній Європі опинилося багато українців, які не хотіли повертатися до України, адже там панував сталінський режим. Пам'ятаючи про репресії 1939 р., багато людей намагалися уникнути повторних, тому змушені були перебувати за кордоном. Внаслідок підписання Ялтинської угоди (1945) між Президентом США Ф. Рузвельтом і прем'єром Англії В. Черчілем – з одного боку та Й. Сталіним з іншого, – почалася примусова репатріація втікачів із СРСР [4, арк. 1]. За умов, що склалися, потрібно було неодмінно добитися зміни ухвали Ялтинської угоди щодо втікачів із СРСР. Наприкінці 1945 р. і на початку 1946 р. в Західній Німеччині починає зростати культурно-мистецьке та літературне життя і видавничу діяльність, а також урізноманітнюється палітра політичного життя. Для цього була відповідна база, оскільки серед емігрантів-українців було багато письменників, художників та науковців. У 1946 р. закладаються основи до створення Української революційно-демократичної партії (УРДП) [2]. Її засновниками були українські емігранти, яких очолював І. Багрянний.

Виникнення даної партії мало дуже важливе значення, оскільки УРДП разом з іншими українськими осередками успішно добивалася статусу-кво для втікачів із СРСР. Примусова репатріація була припинена, і всі, хто не бажав повертатися до СРСР, мали право переселитися до західноєвропейських чи заокеанських країн за власним вибором на постійне проживання [4, арк. 3]. Про це свідчать матеріали УРДП США, що нині зберігаються у фонді І. Багряного. Саме створення УРДП було дуже важливим, оскільки вона об'єднала українські сили в еміграції у боротьбі за українську державність, заклала основи інших політичних партій і громадських організацій ОДУМу, осередки яких поширилися не лише по всій Західній Європі, а і на американському континенті.

Документи, що свідчать про активну роботу І. Багряного разом з іншими діячами української еміграції, знаходяться у фонді І. Багряного (справжнє прізвище та ім'я Іван Павлович Лозов'ягін), українського письменника, громадсько-політичного діяча.

Фонд нині зберігається у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (1186). Серед документів, що розкривають діяльність ОДУМу,

такі: статті, повідомлення, доповіді, матеріали конференцій, програми, різноманітне листування осередків, бюлетені, протоколи, доручення, звіти, інформаційні листки, акти, фотографії та ін. Документи датуються 1945–1995 рр. Сам фонд великий (близько 536 справ) і, практично, зовсім недосліджений. Тут зберігаються і творчі матеріали І. Багряного (романи, драматургія, поезія, його статті та листування). Актуальність даної теми полягає у тому, що діяльність української молодіжної організації в еміграції вітчизняними дослідниками не досліджувалася. Мета нашої статті – ознайомити широке коло читачів з діяльністю української молодіжної організації в еміграції.

Молодіжну організацію під назвою Об'єднання української демократичної молоді було створено новоприбулими з Європи молодими членами УРДП 18 липня 1950 р. в Нью-Йорку. Заснувала ОДУМ ініціативна група, яку очолював П. Мигаль [2]. У Канаді ОДУМ виник 30 вересня 1950 р. Його роботою керував Центральний комітет, створений 12 жовтня 1953 р. Членами першого ЦК ОДУМу були українські емігранти, що проживали в США: Ю. Мартинюк, В. Дубняк і Л. Нечипорчук, з Канади – М. Дальний і Д. Ткачук, В. Бендер (з Англії), І. Корнійчук (Німеччина) і М. Кузьменко (Австралія). Головами ЦК ОДУМу були: Ю. Мартинюк (Нагорний) – 1953–1954 рр., В. Пономаренко (1954–1955), Є. Федоренко (1955–1965), М. Француженко (1965–1967), Ю. Криволап (1967–1976), В. Педенко (1976–1982), О. Пошиваник (1982–1988) і з 1988 р. – М. Мороз [7, арк. 162]. Про їхню діяльність розповідають матеріали фонду. Осередки організації були створені в Чикаго, Філадельфії, Нью-Йорку, Сіракузах, Клівленді, Хартфорд, Бриджпорт, Буффало, Трентоні, Портленді, Нью-Бронсвік-Сомерсеті, Міннеаполісі, Детройті, Рочестері, Форт-Вейні, Пассейку, Ютиці. А в Канаді, де в Торонто з'явився перший осередок, вирости потім нові об'єднання ОДУМу, які поширилися надалі в Європу. Це відомо з матеріалів конференції ОДУМу в Філадельфії [5, арк. 14].

Після створення ОДУМу в США й Канаді, українська демократична молодь почала організовуватися і в інших країнах. 22 квітня 1951 р. в Ронделі (Англія) члени ініціативної групи ОДУМу в цій країні С. Власенко,